Острозьке Кирило-Мефодієвське. Графиня своїм коштом заснувала при братстві найбільший навчальний заклад для дівчат - Жіноче вище графа Д.Н.Блудова училище. Графиня Блудова піклувалася подальшою долею випускниць училища. Бідним дівчатам або сиротам підшуковувала роботу та давала придане при одруженні [8.С.470]. На кошти графині та інших щедрих благодійників, зокрема імператорської родини, братство спорудило лікарню, дім для прийому прочан, притулок для інвалідів і школу грамотності для селянських хлопців [8. с. 474]. Острозьке братство утримувало дві сільські школи.

Крім Острозького Кирило-Мефодієвського братства існувало ще 5 великих братств, які теж займалися меценатською діяльністю. Вони утримували школи, бібліотеки, богодільні, лікарні, притулки тощо. Окремі братства, як наприклад, Свято-Володимир-Василівське та братство імені князів Острозьких, опікувалися охороною та збиранням церковно-археологічних пам'яток, збирали кошти на реставрацію стародавніх церков. Так, стараннями цих братств були відреставровані церкви в Овручі, Володимирі-Волинському, замок в Острозі [12. с.76-77].

Отож, коротко розглянувши історію меценатства на Волині можна сказати, що вона пройшла шлях від приватної, одноосібної діяльності до утворення меценатських організацій. На сьогодні історичний досвід потребує нового вивчення та переосмислення. Це дасть можливість застосовувати його ефективно і сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковалинский В. Меценаты Киева. - К., 1996; Слабошпицький М. Українські меценати. - К., 2000.
2. Махник М. Лицарі доброти і милосердя// Вечірній Київ. -1994.-5 травня. -С.2; Смоляк І. Благодійництво вдома і за рубежем // Політика і час. - 1996. - № 9. - С.54-57.
3. Александрович В. Джерела до історії монументального малярства та іконопису Волині XII - XIV ст. // Родовід. - 1994. - № 8. - С.20 -25.
4. Батюшков П.Н. Волынь. Исторические судьби Юго-Западного края. - СПб.: Тип. Т-ва "Общественная польза", 1888. - 288с.
5. Галицько-Волинський літопис. - Львів: Червона калина, 1994. - 256 с.
6. Енциклопедический словарь. В 82 т. - Т.72. - СПб.; Тип. Е.Брокгауза, И.Эфрона, 1911. - С.879 - 880.
7. Заповіт княжни Гальшки Острозької 1579, березня 16// Острозька давнина: Дослідження і матеріали. - Львів: Вид. Ін-ту українознавства, 1995. - Т.1. - С.110-111.
8. Левицький К. Смерть графині Антонины Дмитриезны Блудовой // ВЕВ. - 1891. - №5. - С.464 -475.
9. Левицький О. Єзуїтська преподобниця//Дерево пам'яті: У 4 вип. -Вип.1.-К.: Веселка, 1990. - С.460-492.
10. Ричков П.А., Луц В.Д. Почаївська Свято-Успенська лавра. - К.: Техніка, 2000. - 136 с.
11. Сендульский А Город Ровно // ВЕВ. - 1880. - Ns 5. - С.237 - 249.
12. 1000-ліття Православ'я на Волині. - Дубно, 1992. - 152 с.
13. Храмоздание на Волыни // ВЕВ. - 1916. - № 2. - С.19 - 21; № 23-24. - С.223.

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ ІНОЗЕМНИХ КОЛОНІСТІВ У ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

Надольська В.В.,
доцент кафедри археології
та джерелознавства,
кандидат історичних наук

Волинський державний університет імені Лесі Українки

Друга половина XIX століття стала часом масового переселення у Волинську губернію іноземних колоністів. Викликана головним чином економічними причинами, організована з приватної ініціативи, еміграція з Прусії, Австрії, Чехії, а також з Царства Польського досить швидко знайшла підтримку з боку російського уряду. До уваги було взяте в першу чергу етнічне і соціальне походження переселенців, яке на думку урядових структур могло відіграти важливу роль у розгорнутому самодержавством процесі деполонізації Південно-західного краю - губерній Київської, Подільської і Волинської.

Кількість іноземних переселенців збільшувалася із року в рік. До 1882 р., коли проводився аналіз процесу розміщення іноземних поселенців у західній смузі Росії, у Волинській,

Подільській і Київській губерніях їх уже налічувалося 93 108 осіб. Потрібно зауважити, що серед губерній Південно-західного краю чисельністю колоністів, які прибули практично за десятиріччя, особливо виділялася Волинська, на частку якої припадало 94 % всіх іноземців-іммігрантів. З 1882 до 1890 р. кількість іноземних поселенців на Волині зросла приблизно на 128 % і в 1890 р. становила вже 200 924 осіб [12, 111].

У результаті трудової імміграції у краї сформувалися численні громади німецьких і чеських колоністів. Так, якщо у 1859 р. німці складали 0,3 % усієї людності Волинської губернії, у 1889 р. - 4,3 %, то в 1897 р. - 5, 73 %, на Волині їх у цей час мешкало 171 331 особа. Чехів перший всеросійський перепис населення зафіксував у губернії 27 670 осіб (1 % загальної кількості населення) [8, VIII].

Формування мережі чеських і німецьких навчальних закладів у Волинській губернії відбувалося досить швидко, оскільки переселенці поруч з економічними, побутовими проблемами, навіть у найважчих для існування умовах турбувалися про відкриття в колоніях шкіл. Якщо чехи в отриманні освіти вбачали важливу запоруку досягнення успіхів у господарській діяльності, то у німців-лютеран школи створювалися в першу чергу з релігійних потреб підготовки молоді де конфірмації (причастя). В зв'язку з цим після формування колоній практично в кожній з них починали працювати початкові навчальні заклади. Ось як описано будівництво шкіл у німецьких колоніях у „Військово-статистичному огляді Волинської губернії за 1887 рік": „як тільки кілька десятків сімей колоністів оселяються на близькій відстані, відразу ж влаштовують складчину, будують будинок, наймають вчителя і відкривають школу" [6, 328].

Кількість шкіл зростала відповідно до збільшення числа колоній та чисельності їх мешканців. Так до кінця 70-х рр. XIX ст. в 50 чеських поселеннях Острозького, Дубенського, Рівненського, Луцького і Володимир-Волинського повітів було відкрито 18 особливих чеських шкіл, які охопили навчанням 753 дітей [15, 220]. В документах управління Київського навчального округу зберігся список цих навчальних закладів із зазначенням їх місцезнаходження, кількості учнів, національності вчителів й мови навчання. Однак, інші джерела дають можливість стверджувати, що даний список був далеко не повним. З часом одна школа в чеських колоніях припадала на 400 мешканців і цей показник був значно кращим, ніж в українських селах [5,14].

У погубернських довідниках російська статистика окремо виділяла й школи при німецьких колоніях. їх кількість на Волині також постійно збільшувалась. У 1865 р. таких навчальних закладів налічувалося лише 34 [10,27-28], а в 1895 р. діяло вже 325 шкіл, в яких навчалося 9 382 учня (з них 5 747 хлопчиків і 3 635 дівчаток) [7, 64-65].

Разом із колоністами на Волинь приїздили й вчителі, які користувалися загальною повагою і мали великий вплив на мешканців колоній. Головна роль у підборі та затвердженні вчителя відводилася громаді. У внесених до списку Київського навчального округу чеських школах, зокрема, працюв;шо 15 вчителів й 1 вчителька чеської національності, та 2 вчителя-німця [15, 222]. Переважна більшість вчителів, які викладали в чеських школах, отримали освіту в закордонних навчальних закладах [3, 190].

Школи в німецьких колоніях знаходитися виключно у віданні лютеранських канторів, які навчали дітей читати і писати, знайомили з історією і засадами євангельського костелу. Німецька школа вважала своїм головним завданням не тільки навчити учнів грамоті, але в першу чергу дати їм моральне і духовне виховання, ознайомити з основними положеннями віровчення. Освітній рівень канторів був значно нижчим, ніж вчителів-чехів. Це засвідчило анкетування, проведене серед канторів у 1885 р. рожищенським пастором. На запитання про освіту були отримані наступні відповіді: „солдат австрійської армії, там і отримав освіту", „освіту отримав у звичайній школі в Моравії" і тому подібні [16, 38]. Тому й рівень навчання в школах бажав бути кращим. Світським наукам тут приділялося мало уваги. Неодноразовими були випадки, коли кантори навіть до конфірмації не могли підготувати дітей на потрібному рівні, що змушувало пастора рекомендувати частині дітей продовжити навчання в школі ще впродовж року.

Чеські і німецькі школи утримувались на кошти колоністів і знаходилися у безпосередньому віданні волосних правлінь і сільських товариств. Формально навчальні заклади

підпорядковувалися Духовному відомству Міністерства внутрішніх справ, фактично ж перебували поза урядовим контролем. Так лютеранські громади колоній на спільних зібраннях регулярно розглядали питання шкільної освіти, християнського способу життя парафіян, рівня засвоєння віровчень у процесі навчання. Вони обирали громадського проповідника і визначали його обов'язки, серед яких одним із найважливіших була опіка над школою і дітьми. Про функціонування шкіл піклувалися і чеські колоністи. Чеська громада села Волковиї Дубенського повіту виділила для школи 3 дес. землі, щороку надавала 245 руб., взяла на себе опалення приміщення; Кобчинська громада придбала для школи будинок, 2 дес. землі і в рік виділяла кошти у розмірі 250 руб. [3,191]. Залежно від можливостей громади оплачувалася праця вчителів, певні витрати школи й в інших чеських поселеннях. У 80-х роках XIX ст. із більше як ЗО чеських шкіл лише 4 фінансувалися державою (Будераж, Глинські, Мирогоща, Купичів), інші чехи відкрили і утримували самостійно, без державної підтримки [5,14].

Навчання в освітніх закладах іноземних колоністів проводилося рідною мовою. Підручники та інструкції для шкіл привозилися з-за кордону, іноді використовувалися польські книги. Ознайомившись на початку 80-х рр. XIX ст. із станом німецької освіти в колоніях Волинської губернії, інспектори Київського навчального округу в зв'язку з цим зазначали: „школи знаходяться у повному підпорядкуванні лютеранських пасторів. Навчання в них проводиться німецькою мовою. Німецькою мовою навчання проходить навіть в тих школах, де діти нею зовсім не розмовляють, як наприклад в колонії Олекшичі Луцького повіту. Спілкування пасторів зі шкільними вчителями ведеться німецькою мовою. Всі інструкції для шкіл колоній в Луцькому повіті також друкуються німецькою мовою" [11, 2]. Викладаня рідною мовою велося і в чеських навчальних закладах. Але на відміну від німців, які не вбачали потреби у вивченні російської мови в школах, чехи з уваги на практичну потребу в таких знаннях порушували перед управлінням Київського навчального округу клопотання про направлення в чеські початкові школи російських вчителів [15,31].

Одночасно чеськими переселенцями була піднята проблема відкриття в колоніях навчальних закладів, які давали середню освіту - реальних училищ. У доповідній записці попечителю Київського навчального округу генерал-лейтенанту Антоновичу уповноважені чехів Прибіл й Оліч висловили прохання дозволити відкриття в колоніях Глинську Ровенського повіту, Будеражі й Мирогощі Дубенського повіту по одному 2-х класному училищу приблизно на 100 учнів кожне [15,2]. Міністр народної освіти граф Дмитро Толстой, визнаючи реальну потребу в навчанні чеських дітей російській мові, погодився з необхідністю позитивного вирішення порушеної проблеми. Своїм розпорядженням міністр народної освіти призначив для вчителів трьох чеських училищ утримання в розмірі 500 руб. в рік на кожного [15, 23].

30 серпня 1870 р. у колонії Мирогоща Дубенського повіту відбулося урочисте відкриття першого чеського училища Волинської губернії. Впродовж першого навчального року його відвідувало 98 дітей. Програмою для першого класу передбачалося опанування Закону Божого, російської і чеської мов, математики, чистописання, співу. В училищі навчалися й діти українських селян, вивчення чеської мови для них було необов'язковим. У 1973 р. при Мирогощенському училищі почали діяти вечірні класи для дорослих. До навчального закладу були призначені два вчителя. Окрім винагороди від казни вони отримували 380 руб. від чехів та 80 руб. від місцевих селян, у їх користування було передано десятину присадибної землі [4, 156].

Першого грудня 1874 р. розпочало роботу двокласне чеське училище в селі Глинську Рівненського повіту. Для будівництва приміщення навчального закладу особисто російським імператором було асигновано 1000 руб. [15, 135]. Однокласні народні училища започаткували діяльність в чеських колоніях Гульче, Підцуркові, Підгайцях, Молодові, Купичеві. У Підгайцях, наприклад, навчалося 40 хлопчиків і 20 дівчаток, в тому числі 20 дітей українських селян [2, 156].

В зв'язку з відрядженням в 1887 р. у Волинську губернію інспектора київських народних училищ Д.А.Синицького у газеті "Волынские епархиальные ведомости" була вміщена

коротка інформація про тогочасний стан чеських навчальних закладів .чеських шкіл налічується в цій губернії більше 300. Школи ці знаходяться у віданні церков іноземних сповідань і мають самостійний устрій. Але останнім часом школи ці викликали нарікання в сприянні, нібито-то, розвитку полонізму в краї, внаслідок чого передбачається підпорядкування чеських шкіл необхідному контролю" [1, 152]. Все більш гострими ставали критичні зауваження, спрямовані й на адресу німецьких шкіл.

Ставлення російського уряду до колоністів, які закріпилися у Південно-західному краї імперії, почало змінюватися з кінця 70-х років XIX ст. Стурбований швидким зростанням чисельності іноземців та площ їх земельних наділів, царизм розгорнув політику обмежень і заборон щодо колоністів. Вона торкнулася в першу чергу економічних прав переселенців, але відповідні кроки були здійснені і в напрямку русифікації їх духовного та культурного життя. Оскільки школи виступали важливими осередками збереження національної самобутності колоністів, то були розроблені спеціальні заходи для поширення на них урядового контролю, впровадження в систему навчання загальноросійських норм. 8 жовтня 1887 р. побачив світ закон "О подчинении иноверческих школ Юго-Западного края ведомству Министерства Народного Просвещения" [9, 432], дія якого була поширена й на німецькі та чеські школи. Таке підпорядкування всіх шкіл, віднесених до категорії "иноверческих" на території Київської, Подільської і Волинської губерній, передбачало поширення на них дієвого контролю з боку Міністерства народної освіти й безпосередньо інспекторів народних училищ, формування навчальних програм національних шкіл відповідно до загальноросійських вимог, введення російської мови викладання.

При передбаченому законом переведенні національних шкіл іноземних колоністів труднощі виникли в першу чергу з введенням викладання російською мовою. Окремі вчителі-чехи, які не володіли російською мовою, протидіяли такому заходу, що змусило інспекцію народних училищ доволі обережно запроваджувати російську мову в чеських школах [3,190]. Запровадження російської мови викликало масове невдоволення з боку німецьких колоністів. Значно зменшилася кількість батьків, котрі погоджувалися віддавати дітей на навчання у російськомовні школи. У рапорті молодшого чиновника Шильдер-Шульднера про стан іноземних поселенців у Луцькому та Рівненському повітах (1894 р.) вказувалося на результати нововведень в організацію німецьких шкіл: „У всіх школах навчання ведеться російською, але вчителів, які добре володіють мовою, ще мало. Головне побоювання викликає охолодження колоністів до шкіл і небажання відпускати дітей у школи в зв'язку із забороною викладання німецької мови" [14, 7].

При запровадженні в німецькій школі села Мидзска Рівненського повіту російської мови викладання канцелярією Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора в 1891 р. було зареєстровано й випадок опору колоністів. Німці Г.Шульц і і А.Фельдберг відмовляли батьків купувати для школи російські підручники, за що були виселені місцевою владою з колонії. Родичі виселених із помсти підпалили будинок вчителя і школу [13, 1-2]. Якщо на кінець XIX ст. завдяки спорідненості культур й активному впровадженню місцевою адміністрацією низки заходів чеські школи й училища практично підійшли під загальний тип російських навчальних закладів, то серед німецьких мешканців Волині російськомовні школи так і не набули широкого визнання. Це знайшло свій відбиток у результатах перепису населення. Діюча система освіти, залученість до навчання дорослого населення забезпечили чехам найвищий серед мешканців різних національностей Волині рівень грамотності - 59,03 %. У зв'язку з існуючими перевагами російської системи освіти серед чехів набула поширення грамотність російською мовою: у колоністів, які володіли грамотою, більшіст ь (35,41 %) писали та читали російською мовою і лише 23,62 % іншими мовами [8, XV]. Німці ж виділялися серед етнічних груп краю найменшою кількістю тих, хто володів офіційною мовою.

На прикладі розвитку чеської і німецької системи освіти у Волинській губернії чітко простежується дія двох тенденцій: піднесення рівня національного шкільництва та посилення русифікації. Переважання у кінці XIX ст. останньої тенденції призвело до поступової ліквідації системи національного шкіль ництва, до її заміни загальнодержавними

російськими навчальними закладами. Цей процес супроводжувався помітним звуженням сфери вживання рідної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волынские епархиальные ведомости. - 1887. - № 5,- С.151-153.
2. Волынские епархиальные ведомости. - 1891. - № 23.- С.672-676.
3. Волынские епархиальные ведомости. - 1893. - № 6. - С.189-192.
4. Волынские епархиальные ведомости. - 1894. - № 5.- С.152-157.
5. Гофман Ї. Чехи на Волині. - Прага, 1998. - 32 с.
6. Забелин А. Военно-статистическое обозрение Волынской губернии. Ч.І. - К., 1887. - 368 с.
7. Памятная книжка Волынской губернии на 1895 год. - Житомир, 1895. - 340 с.
8. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1987 г. VIII. Волынская губерния. - СПб 1904.-282 с.
9. Полное собрание законов Российской империи. Собр.3. - Т.7. - СПб., 1889. - 533 с.
10. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі - ЦДІАУ), ф.442, оп 150 спр 5
11. ЦДІАУ, ф.442, оп.617, спр.114.
12. ЦДІАУ, ф.442, оп.618, спр.261.
13. ЦДІАУ, ф.442, оп.620, спр.153.
14. ЦДІАУ, ф.442, оп.693, спр.292.
15. ЦДІАУ, ф.707, оп.225, спр.49.
16. Cichocka-Petrazycka Z. Ziwioi niemiecki na Woiyniu. - Warszawa, 1933. - 170 s.

Надольська В.В. Становлення і розвиток національних освітніх закладів іноземних колоністів Волинської губернії. У статті простежуються процеси формування і особливості функціонування німецьких і чеських навчальних закладів у другій половині XIX ст. Аналізуються зміни політики російського царизму стосовно шкіл іноземних колоністів.

Nadolska V.V. Formation and development of national educational institutions of the foreign colonists in Volyn gubernia. The article observes the processes of formation and peculiarities of functioning of the German and Check educational institutions in the second half of the 19th century. The changes of Russian tsarism policy as for schools of the foreign colonists are analized.

ФЕНОМЕН СТЖИЖІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

(МИСТЕЦЬКИЙ АСПЕКТ)

Кубицька Н.В.,
аспірант

Львівська академія мистецтв

Охріменко Г.В.,
старший науковий співробітник,
кандидат історичних наук

Волинський обласний краєзнавчий музей

Охріменко В.Г.,
студент історичного факультету

Волинський державний університет ім. Л. Українки

Одним з надзвичайно цікавих етнокультурних явищ в первісній історії Волині та Волинського Полісся була стжижівська культура (СК). Ця культура початку бронзового віку належить до кола культур з шнуровою керамікою, а отже, до індоєвропейських. Вона, безперечно, мала певне відношення до праслов'янських етнопроцесів, так як передувала тшцінецько-комарівській культурі середини бронзового віку. Етнографічними особливостями цієї культури є посуд: округлі горщики з ручками, миски, кубки, черпаки, - пишно оздоблений відтисками мотузки, які утворювали чотирикутники, трикутники - землеробські символи полів; насічками, ямками, гребінцем; крем'яні вироби: кинджали, листовидні наконечники списів, серцевидні наконечники стріл, сокирки, мідні та бронзові вискові кільця та браслети, крем'яні та бронзові сокири.

Особливість СК полягає в тому, що вона сформувалася як регіональна, поширена переважно у верхів'ях Стиру та Горині, тобто на Поліссі. Імовірним ареалом її складання